

7. ATT STUDERA FRILUFTSUTÖVARE

I DETTA KAPITEL UPPMÄRKSAMMAS olika sätt att samla in kunskap om friluftsutövare. Det inleds med en översikt av olika metoder följt av en genomgång av studier – i huvudsak svenska – som gjorts med utgångspunkt från besök i ett visst område eller deltagande i en viss friluftsakтивitet. Vi har valt att endast i begränsad omfattning återge resultat från de många studierna som refereras vilket innebär att kapitlet kan fungera som en referenstext för den intresserade att söka upp och ta del av resultaten i originalkällan. Kapitlet avslutas med några metodologiska problem med att använda besökarstudier i praktisk förvaltning.

Olika kunskaper efterfrågas

Kunskap om friluftsutövare kan samlas in och analyseras ur många olika perspektiv. För den som förvaltar och sköter naturområden är det kanske mest grundläggande att skaffa uppgifter om *antalet* besökare, vilket i sin tur kan ligga till grund för planering och fördelning av resurser eller olika strategiska satsningar. För andra som framför allt är intresserade av friluftsutövandet generellt torde kunskap om deltagande i olika aktiviteter vara av störst intresse, och mindre viktigt är kanske var de utövas. Ganska snart inser man emellertid att dessa kunskaper många gånger är otillräckliga för en djupare förståelse av friluftsutövandet och dess effekter. Ytterligare kunskap behövs som regel kring utövande i tid och rum, besökarnas bakgrund (ålder, kön etc.), beteenden, attityder, hinder, motiv och de utbyten (psykologiskt, socialt och ekonomiskt) som besöken resulterar i.

Vad är då nyttan med att mäta och studera friluftslivet i mer konkreta termer? Frågan är lika berättigad som den är svår att ge något entydigt svar på. Inom friluftsområden ska som regel en rad olika intressen vägas samman (rekreationsvärden, naturvärden, ekonomiska värden, pedagogiska värden), och kunskaper om friluftsutövandet kan bidra till att:

- minska konflikter
- förbättra upplevelser och öka tillfredsställelsen
- identifiera efterfrågan och utbud
- identifiera motiv och hinder
- följa upp och förbättra skötsel och förvaltning
- utveckla och anpassa infrastrukturer

- analysera ekologisk, social och ekonomisk påverkan
- förbättra underlag för prioriteringar mellan olika intressen
- stärka argument för satsningar på friluftsliv och turism
- göra prognoser över framtida nyttjande och utveckling
- utveckla förbättrade mätmetoder.

Beroende på friluftslivets stora variationer i tid, rum och aktivitet blir mätningar av friluftsutövande ofta relativt komplicerade och resurskrävande. Flera metoder för datainsamling kring besök i naturen har utvecklats – mekaniska, elektroniska och optiska räkneverk, direkt och indirekt observation, självregistrering, personliga intervjuer, telefon och postenkäter. Olika metoder lämpar sig olika bra beroende på vilken frågeställning man försöker besvara, typ av område, förekomst av olika aktiviteter, antal och typ av besökare etc. Det är svårt att dra några generella slutsatser och avgörande blir många gånger såväl praktisk genomförbarhet som kostnader. Att heltäckande mäta och intervjua besökare i ett naturområde är som regel mycket resurskrävande och i praktiken får man ofta nöja sig med kompromisser. Inom ramen för denna bok finns inte utrymme att ge en fullständig beskrivning av tillvägagångssättet vid genomförandet av besökarstudier, men i en checklista för besökarstudier sist i detta kapitel beskriver vi översiktligt de viktigaste stegen. Handböcker för besökarstudier finns både på svenska (Lindhagen & Ahlström 2005; Naturvårdsverket 2005a, 2006b och 2007a) och engelska (Hollenhorst et al. 1992; Hornback & Eagles 1999; Watson et al. 2000). Med stöd från Nordiska Ministerrådet har också utarbetats standardiserade nordiskbaltiska riktlinjer för besökarstudier (Kajala et al. 2007). Generellt sett finns ett behov av en mer enhetlig metodik för studier av friluftsliv och naturturism. Även om försök har gjorts till riktlinjer på området har de inte fått något större internationellt genomslag (Eagles & McCool 2002). I bland annat Nordamerika och Finland förekommer dock systematiska undersökningar av invånarnas deltagande i olika friluftaktiviteter och besök i naturområden som upprepas med jämna mellanrum för att följa utvecklingen över tiden (Cordell 2004; Pouta et al. 2000). Naturvårdsverket publicerade nyligen ett förslag på statistikprogram för friluftsliv i Sverige, men det är i skrivande stund oklart om dess genomförande (Naturvårdsverket 2009).

Områdesstudier och befolkningsstudier

För att studera friluftsutövande kan man principiellt följa någon av två olika angreppssätt – antingen genom studier av besökare direkt i det aktuella området (*områdesstudier*) eller genom indirekta studier utanför området baserade på intervjuer med ett slumpmässigt urval av den befolkning man är intresserad av (*befolkningsstudier*), exempelvis befolkningen i Sveriges rike, ett län eller en kommun. Båda sätten har sina för- och

nackdelar avseende bland annat tillämpbarhet, representativitet och kostnader. En principiellt viktig skillnad är att områdesstudier omfattar de individer som besöker ett visst naturområde och således inkluderar alla typer av besökare (etnicitet, ålder, hemort, aktivitet etc.) medan befolkningsstudier inskränker sig till just den befolkning man använder för sitt urval. Till gruppen områdesstudier hör också besöksräkningar i syfte att mäta antalet besökare i ett definierat område.

En styrka med befolkningsstudier är att de omfattar individer som inte besöker området i fråga. Kunskap om »icke-besökarna« kan många gånger vara värdefull för att bättre förstå såväl förekomst av hinder för friluftsliv som motiv för deltagande. Är man främst intresserad av kunskaper om besökarna i ett visst naturområde blir många gånger en befolkningsstudie ett alltför trubbigt redskap, i synnerhet om området är mindre välbesökt, eftersom det då kräver ett mycket stort antal intervjuer för att erhålla tillräckligt många respondenter som har besökt området ifråga. Ett undantag kan vara lokala (t.ex. tätortsnära) rekreationsområden där merparten av besökarna kommer från närbelägna bostadsområden. Genom att ställa frågor till ett slumpmässigt urval av innevånarna kan det vara möjligt att få en hygglig bild av områdets nyttjande för friluftsliv, men man missar då naturligtvis de eventuella besökare som är bosatta utanför de undersökta bostadsområdena.

Frageställningen styr val av metod

En viktig utgångspunkt vid valet av metod är att först identifiera vilka frågeställningar man söker svar på. Vill man exempelvis uppskatta besökarnas attityder till skötsel och service i ett visst naturområde är sannolikt datainsamling på plats att föredra (områdesstudie), medan intervjuer med ett urval av en viss befolkning (befolkningsstudie) sannolikt lämpar sig bäst vid studier av hinder för deltagande i friluftsliv eller allmänhetens efterfrågan på olika former av friluftsliv mer generellt. Det senare kan jämföras med marknadsundersökningar där man söker ta reda på intresset hos en viss befolkningsgrupp för att konsumera tjänster och produkter.

Om friluftsliv i ett specifikt naturområde eller region står i fokus är ytterligare en viktig aspekt områdets naturgeografiska egenskaper samt besökarnas rörelsemönster. Friluftsutövarna kan vara mer eller mindre utspridda i både tid och rum, och antalet naturliga entrépunkter varierar. Många studier har utnyttjat just entrépunkter (parkeringsplatser, ledhuvuden, informationsplatser etc.) som en naturlig plats för datainsamling, samtidigt som det bland annat innebär en risk för överrepresentation av mer tillfälliga besökare. Befolkningsstudier är mindre känsliga för områdets naturgivna karaktär och besökarnas rörelsemönster, men kan däremot vara problematiska om naturområdet ifråga är svårt att definiera

i ord eller bild. Huruvida man har besökt svenska fjällen senaste året kan tyckas vara en enkel fråga att svara på, men vid närmare eftertanke är det svårt att dra en tydlig gräns för fjällens geografiska avgränsning som enkelt och begripligt går att kommunicera till respondenten. Om man har besökt Östersund, Kiruna eller Gäddede, har man då besökt fjällen? Oberoende av datainsamlingsmetod är det viktigt att frågeställaren har god kunskap om objektet kring vilket man ställer frågorna. Dels för att frågorna från början ska bli rätt utformade, dels för att kunna tolka svaren på ett så korrekt sätt som möjligt.

Insamling av data i ett naturområde kan göras på flera olika sätt medan befolkningsstudier som regel innebär någon form av post- eller telefonundersökning. Eftersom olika metoder delvis överlappar med varandra är det svårt att systematiskt dela in dem i olika grupper, men nedanstående lista torde ändå ge en hygglig bild av de metoder som står till buds;

Områdesstudier (besöksräkning)

- Mekaniska eller elektroniska räkneverk – registrerar antal passager (människor, bilar, båtar, snöskotrar etc.) vi en bestämd plats, t.ex. på en stig, väg eller bro.
- Manuell/visuell observation – registrering av antal passager etc. med hjälp av personal i området.
- Kamera- eller fjärrövervakning – kan ske med fasta kameror eller flyg. Effektivt i stora områden med komplexa bruksmönster.
- Indirekta uppskattningar – mätning av antal besökare genom studier av slitage, sopmängd, antal fordon, vattenförbrukning, registreringar i toppböcker, övernattningar, färdmeddelande etc.

Områdesstudier (intervjuer)

- Enkät – distribuerad i området med hjälp av t.ex. självregistreringslådor, personal, handdator, etc.
- Personliga intervjuer – av personal i området.
- Post-, telefon- eller webbenkät – baserad på kontaktuppgifter (adresser, telefonnummer, e-post) insamlade i området, t.ex. med hjälp av självregistreringsboxar.

Befolkningsstudier

- Enkät – telefon-, post- eller internetbaserad. Använder ett slumpmässigt urval av den befolkning eller grupp man är intresserad av.
- Intervjuer – per telefon eller genom personligt besök.
- Fokusgrupper, expertpaneler – kvalitativ undersökningsmetodik. Kan användas bl.a. för pilotstudier eller inför planering av en större studie.

Kombinerade metoder för bästa resultat

Användning av olika metoder innebär att resultat från olika undersökningar många gånger inte är helt jämförbara. Det skapar svårigheter att exempelvis göra bra uppskattningar av friluftslivets förändring över tiden. Kunskap om utvecklingen över tiden är värdefullt i många sammanhang, men erfarenheten visar ofta på stora svårigheter att genomföra långsiktig och systematisk insamling av data. Andra problem som förekommer är olika definitioner av en och samma aktivitet, olika rumsliga, sociala och kulturella avgränsningar samt olika tidsperioder för datainsamling. Det senare är av stor vikt då många friluftaktiviteter över tiden ofta har ett cykliskt mönster. Det förhållandevis stora antalet metoder kan delvis förklaras med friluftslivets stora bredd och dynamik. Som vi tidigare konstaterat utgör friluftsliv en personlig upplevelse likaväl som en specifik aktivitet som utövas i ett visst område. Det innebär att man inte alltid kan nöja sig med att kvantifiera själva besöket i naturen, utan måste rikta uppmärksamheten även mot besökarens utbyte av besöket samt mot förväntningar före besöket, resan till och från området, och på de minnen besökaren tar med sig från området. För att fånga denna dynamik räcker sällan en enskild metod utan det krävs en kombination av flera tillvägagångssätt.

Ytterligare en anledning till att kombinera olika metoder för datainsamling kring friluftsliv är studiernas representativitet. Omfattning och karaktäristika hos de friluftsutövare man studerar är sällan kända på förhand. Därför är det viktigt att i förekommande fall dels genomföra bortfallsundersökningar, dels ta hänsyn till externa faktorer som väder, speciella händelser, helgdagar etc. som kan påverka besökarna och deras beteenden. En bortfallsundersökning kan exempelvis innebära att man genomför personliga intervjuer med ett urval av de personer som inte stannar upp vid en självregistreringsbox, kontrollräknar alla som passerar ett elektroniskt räkneverk, eller att man telefonintervjuar ett urval av dem som inte svarat på en postenkät. Andra faktorer att ta hänsyn till är gällande lagstiftning (vid t.ex. kameraregistrering eller registerhållning), skyddande av besökarnas integritet och risken för vandalisering av mätutrustning (Vuorio 2003).

Svenska besökarstudier – en metodstrukturerad överblick

Det finns gott om exempel på studier av friluftsliv runt om i världen, men med en klar tyngdpunkt på västvärlden (Anon 2006; Emmelin, Fredman & Sandell 2005; Sievänen et al. 2008). Nedan ges en överblick över svenska besökarstudier utifrån de tre grundläggande typerna områdesstudier, befolkningsstudier och longitudinella studier. Med longitudinella studier menas i det här sammanhanget områdes- eller befolkningsstudier som upprepats vid ett eller flera tillfällen. Det innebär en viss överlappning i

beskrivningarna nedan, men vi anser att mervärdet av att få kunskap om friluftslivets förändring över tiden motiverar en särskild belysning. Tabell 7:1 ger en sammanställning av ett urval av svenska besökarstudier.

Områdesstudier

I Sverige finns flera exempel på områdesstudier av varierande omfattning från olika fjällområden – Norrbottensfjällen (Bäck 2002; Bäck & Hedlund 1982; Wall 2003; Wall 2004) Rogen-Långfjället (Hultman & Wallsten 1988; Emmelin & Ohlsson 1999), södra Jämtlandsfjällen (Vuorio 2003), Fulufjället (Hörnsten & Fredman 2002; Fredman, Hörnsten, Friberg & Emmelin, 2005). Med undantag av Wall (2003) har dessa i första hand fokuserat på besökare sommartid, använt sig av någon form av självregistrering (i några fall även elektroniska folkräknare) samt en efterföljande postenkät. Kännetecknande för dessa studier är att de alla har omfattat relativt stora geografiska områden. Resultat från studierna har bidragit till att förbättra och utveckla bl.a. förvaltning, skötsel och turism i respektive område. Ett konkret exempel är resultat från studien i Fulufjällets då blivande nationalpark som användes vid utformandet av nationalparkens skötselplan (Naturvårdsverket 2002a) och av lokala turist-entreprenörer vid prissättningen av guidade turer i området (Hörnsten & Fredman 2002). En studie av ett mer avgränsat fjällområde har gjorts på Mittåkläppen i Härjedalen där bland annat turisternas upplevelser av slitage undersöktes (Emmelin & Iderot 1999). Studierna i Fulufjället och södra Jämtlandsfjällen har även inkluderat bortfallsstudier.

Områdesstudier i skogslandskapet med fokus på tätortsnära rekreation har bland annat genomförts i närheten av Växjö, Uppsala och Umeå (Kardell 1985; Lindhagen 1996). Lindhagen belyser även en rad metodproblem, och finner bland annat att svensken överskattar antalet besök man gör i skogen för rekreation med upp till 100 procent. Observationer i områdena genomförs bland annat genom att en observatör färdas en given sträcka och noterar antalet möten med andra besökare. Ytterligare en studie med fokus på skogsturism gjordes av Bostedt & Mattsson (1995) som studerade besökare på två campingplatser i Småland respektive Norrbotten. Syftet med studien var bland annat att analysera hur betalningsviljan varierade som funktion av bland annat skogens utseende och tillgänglighet. Frågeformulär distribuerades i samband med incheckning till campingplatsen.

Länsstyrelsen i Stockholms län genomförde 2002 en studie av besökare i fyra naturreservat i Stockholms utkanter (Länsstyrelsen i Stockholms län 2003). Syftet var att få bättre kunskap om besökarna och vad de tycker om områdenas skötsel. Studien begränsades till några veckor på sensommaren och genomfördes med hjälp av självregistreringsboxar samt kompletterande intervjuer i området vid två tillfällen. Besökare i Tyresta nationalpark söder om Stockholm var föremål för en studie våren 2003

Tabell 7.1. Ett urval av svenska områdesstudier uppdelade efter naturmiljöer

Område	Referens	Metod	Longitudinell (år)
FRILUFTSLIV I SKOGSMILJÖER			
Camping i Småland och Norrbotten	Bostedt & Mattsson (1990)	Frågeformulär	
Tyresta nationalpark	Fredman & Hansson (2003)	Personliga intervjuer	
Bogesundslandet	Kardell (2003)	Direkta observationer Frågeformulär	1969 – 1999
Djurgården	Kardell (1998)	Direkta observationer Personliga intervjuer	
Stadsliden Umeå	Kardell & Lindhagen (1995)	Direkta observationer Personliga intervjuer Telefonintervjuer	
Växjö (tätortsnära skogar)	Kardell & Lindhagen (1995)	Direkta observationer Personliga intervjuer Telefonintervjuer	1972 – 1992
Stadsskogen Uppsala	Lindhagen (1996)	Direkta observationer Personliga intervjuer	1988 – 1995
Naturreservat i Stockholms län	Länsstyrelsen i Stockholms län (2003)	Frågeformulär Personliga intervjuer	
FRILUFTSLIV I FJÄLLEN			
Norrbottensfjällen	Bäck 2002; Bäck & Hedlund (1982); Wall (2004)	Elektroniska räkneverk Registreringskort Frågeformulär Postenkät	1982 – 2003
Mittåkläppen	Emmelin & Iderot (1999)	Personliga intervjuer	
Fulufjällets nationalpark	Fredman, Hörnsten Friberg, Emmelin (2005)	Elektroniska räkneverk Registreringskort Postenkät	2001 – 2003
Rogen – Långfjället	Hultman & Wallsten (1988); Emmelin & Ohlsson (1999)	Registreringskort Postenkät	1988 – 1998
Södra Jämtlandsfjällen (vinter)	Lindberg, Denstadli, Fredman, Heldt & Vuorio (2001)	Frågeformulär Postenkät	
Södra Jämtlandsfjällen	Vuorio (2003)	Registreringskort Postenkät	
VATTENBASERAT FRILUFTSLIV			
Ljusnan, Indalsälven, Vindelälven och Kalixälven	Almstedt (1998)	Postenkät	
Luleå skärgård	Ankre (2005)	Registreringskort Postenkät	
Blekinge skärgård	Ankre (2008)	Registreringskort Postenkät	
Fiske i Byskeälven	Appelblad (2001)	Postenkät	

i syfte att utvärdera attityder till områdets skötsel och förvaltning tio år efter nationalparkens inrättande (Fredman & Hansson 2003). Här användes personliga intervjuer med ett urval av besökarna i området under en begränsad tidsperiod på försommaren. Almstedt (1998) har i sin avhandling studerat besökare i fyra områden av riksintresse för friluftslivet (Älvdalarna runt Ljusnan, Indalsälven, Vindelälven och Kalixälven) i syfte att analysera hur avsatta riksintresseområden nyttjas. Data samlades in genom en postenkät riktad till knappt 1000 av de individer som under år 1994 övernattat på något av Svenska Turistföreningens vandrarhem i de fyra områdena.

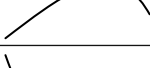
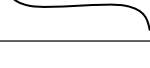
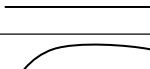
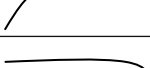
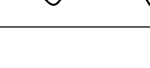
Exempel på studier med fokus på friluftslivets ekonomiska värden där datainsamling gjorts i området är sportfiske i Byskeälven (Appelblad 2001), Kaitum (Paulrud & Dalin 2001) och Bohuslän (Paulrud 2001), samt skidåkning i Dalafjällen (Heldt 2000). Den senare studien är ett av få exempel på områdesstudier vintertid. En orsak till detta torde vara svårigheter med datainsamling denna årstid jämte ett allmänt sett större intresse för friluftslivet sommartid. Vintern 2001 studerades dock snöskoteråkare, turskidåkare och lokalbefolkning i och omkring södra Jämtlandsfjällen med hjälp av enkäter distribuerade i området samt en efterföljande postenkät (Lindberg et al. 2001).

Som vi tidigare sett är det inte ovanligt att en besökarstudie kombinerar olika metoder för datainsamling, vilket också är fallet för flertalet av de ovan refererade studierna. Exempelvis kombinerar Lindhagen (1996) fältobservationer med såväl post- som telefonundersökningar, och flera av fjällstudierna kombinerar självregistrering eller intervjuer i området med en postenkät efter besöket. Metodologiskt leder det oss ett steg närmare nästa kategori av studier – befolkningsstudier.

Befolkningsstudier

Statistiska centralbyrån följer utvecklingen av levnadsförhållanden i Sverige genom de så kallade ULF-undersökningarna, Undersökningar av levnadsförhållanden (SCB 2004 och 2009). Undersökningarna genomförs vartannat år omväxlande fördjupade mot olika välfärdsområden, men fördjupade belysningar av fritiden har gjorts vid fem tillfällen: 1976, 1982–1983, 1990–1991, 1999 och 2006–2007. Fram till senaste mätningen samlades statistiken in som besöksintervjuer med ett slumpmässigt urval om cirka 7 500 personer årligen av Sveriges vuxna befolkning 16–84 år. Från och med 2006 har ett metodbyte genomförts, från personliga intervjuer till telefonintervjuer, vilket begränsar möjligheterna till jämförelser bakåt i tiden. Statistiken ger inte någon komplett bild av svenskarnas fritidsvanor, men väl en övergripande beskrivning av ett antal utvalda fritidsaktivitetens omfattning. På grund av metodbytet väljer vi här att kort referera några resultat från den näst senaste mätningen från 1999. Här kan man bland annat utläsa hur stor andel av Sveriges befolkning

Tabell 7:2. Deltagande i friluftaktiviteter (> 5 ggr/år). M=man, K=kvinnor, Åldersprofilen visar hur deltagandet varierar med olika ålder. Trend visar förändring över tiden (perioden 1976 – 1999 om annat inte anges) och en stjärna (*) markerar en statistiskt signifikant förändring.

Aktivitet	Kön	Deltagande (%)	Åldersprofil ^d	Trend
Nöjespromenad	M	69,2		+22,9*
	K	80,1		+28,4*
Trädgårdsarbete	M	60,6		+11,1*
	K	59,6		+12,7*
Strövat i skog och mark	M	54,3		+9,1*
	K	57,7		+11,8*
Friluftsbad ^a	M	46,9		-3,3
	K	44,6		-4,4
Utflykt fritidsbåt	M	20,3		+0,2
	K	11,8		-0,5
Fritidsfiskat	M	22,1		-4,4*
	K	6,6		+0,1
Jagat ^b	M	8,1		-0,4
	K	0,7		+0,9
Fjällvandrat ^c	M	1,8		+2,1
	K	1,6		+2,0

a) Åldersprofil och trend avser >20ggr/år

b) Åldersprofil och trend avser minst 1 gång/år, trend perioden 1982–1999

c) Åldersprofil och trend avser minst 1 gång/år, trend perioden 1990–1999

d) Kurvorna över åldersprofiler är ungefärliga och »nivån« på kurvorna är relativ. Bygger på senaste mätningen.

som deltar i de olika aktiviteterna jämte analyser utifrån olika demografiska parametrar. Tabell 7:2 (första kolumnen) redovisar hur stor del av den svenska vuxna befolkningen som ägnar sig åt dessa åtta friluftsföraktiviteter mer än fem gånger per år (andra frekvenser finns redovisade i SCB 2004). Den vanligaste aktiviteten är nöjespromenader, som mellan 70 och 80 procent av alla svenskar ägnar sig åt åtminstone någon gång. Trädgårdsarbete och skogs promenader utövas också av en majoritet av befolkningen. Lägsta utövandet av de aktiviteter SCB mäter har jakt och fjällvandring. Aktiviteter där det föreligger stora skillnader mellan könen är framför allt utflykt i fritidsbåt, fritidsfiske och jakt – aktiviteter som i samtliga fall utövas av män i större utsträckning än kvinnor. Yngre personer tycks vara mindre lockade av promenader, trädgårdsarbete, jakt och fjällvandring, utan ägnar sig mer åt bad och fiske jämfört med äldre. Märk väl att tabellen ger *en* bild av friluftslivet utifrån valda mått (utövande minst fem gånger per år), som dessutom blir ganska schabloniserad. Jämförelser mellan aktiviteter för andra utövandefrekvenser och uppdelat på olika undergrupper kan delvis ge andra resultat. Exempelvis visar SCBs statistik att högutbildade är generellt mer ute i skog och mark än lågutbildade, undantaget jakt och fiske som i högre grad utövas av lågutbildade. Utrikes födda är mindre friluftsföraktiva än infödda svenskar. Det gäller samtliga aktiviteter, utom möjligen nöjespromenader. Det finns också en tydlig regional skillnad – norrlänningar ägnar sig i betydligt högre grad åt friluftsföraktiviteter än invånarna i andra delar av landet. Enda undantaget är här nöjespromenader bland män. ULF undersökningarna innehåller även data om svenskarnas semesterresor.

Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring (www.friluftsforskning.se) genomförde hösten 2007 en av de mest omfattande studierna av friluftslivet i Sverige. Postenkäten, som omfattade 7 000 svenskar i åldrarna 18–75 år, bestod av en nationell del samt tre översamlingsområden (Blekinge, Torup utanför Malmö samt Delsjön i Göteborg). Frågor ställdes bland annat om deltagande i 43 olika friluftsföraktiviteter, motiv, hinder, framtida deltagande, besök i bostadsnära naturområden, allemansrätten, upplevd hälsa, friluftslivets finansiering, fritidsboende, fysisk planering m.m. Resultaten från den nationella studien finns översiktligt redovisade i fyra tematiska rapporter (Fredman et al. 2008b-e), från vilka vi här återger några slutsatser;

- Nästan alla uppfattar skogar, fjäll, sjöar och hav som »natur« men det är inte alls lika självklart med t.ex. badstränder, trädgårdar och elljusspår. Mer än hälften av de svarande är ute i naturen ganska ofta, eller mycket ofta, under vardagar. Under längre ledigheter ökar denna andel till 89 %. Naturen är också en central miljö för barns uppväxt och t.ex. har hela 94 % av de svarande ofta, eller mycket ofta, tillbringat lov och semestrar i naturen.

- Nöjes- och motionspromenader är vanligast att ha ägnat sig åt åtminstone en gång under en 12-månadersperiod (nästan 95 % av de svarande), följt av strövat i skog och mark (90 %), arbetat i trädgården (84 %), solbadat (81 %), och haft picknick eller grillat i naturen (80 %).
- Jogging/terränglöpning, jakt och fiske är mer vanligt bland män medan solbad, picknick och stavgång är mer representerat hos kvinnor. Jogging/terränglöpning är en aktivitet främst hos yngre och medelålders, medan det omvända gäller för stavgång. Föräldrarnas uppväxtland tycks inte ha så stor betydelse för vilka friluftaktiviteter man väljer, men svarande med svenska föräldrar utövar aktiviteterna i större utsträckning jämfört med personer vars föräldrar vuxit upp utomlands.
- De tre viktigaste motiven för att ägna sig åt aktiviteter i natur- och kulturlandskapet är att utöva fysisk aktivitet, uppleva avkoppling samt att vara nära naturen. Drygt 80 % av de svarande tror inte att det är någon utomhusaktivitet som de kommer att ägna sig mindre åt om fem år. Ungefär hälften tror i stället att de kommer att öka någon aktivitet.
- Knappt hälften av de svarande uppger att det finns någon eller några aktiviteter de skulle vilja ägna sig mer åt än de gör i dagsläget. Brist på tid är ett dominerande hinder och familjesituationen är också ett förhållandevis vanligt skäl.
- Möjligheter till friluftsliv har helt eller delvis påverkat valet av boende för fyra av tio svarande och nära 90 % menar att utomhusvistelse gör deras vardag mer meningsfull. Om möjligheten att utöva friluftsliv under det senaste året inte hade funnits så sjunker medianvärdet för självskattad hälsa.
- Drygt 60 % uppgav att de besökt naturområden inom 10 mil från bostaden under de senaste 12 månaderna. Flest besök gick till skogsområden, följt av sjö och vattendrag samt skärgård. Hälften av de svarande hade 5 km eller kortare till naturområdet. För hälften av de svarande var den totala kostnaden 40 kr eller mindre per besök, medan motsvarande betalningsvilja för att fortsätta besöka naturområdet uppgick till högst 100 kr per besök.
- Knappt hälften av de som svarade har tillgång till fritidsboende på något sätt. Det är framför allt fjäll- och kustkommuner som är populära fritidsbostadsdestinationer och många tillbringar en stor del av sin tid i fritidsbostaden.

- Allemansrätten är av stor betydelse när det gäller svenska folkets möjligheter till friluftsliv och andra utomhusaktiviteter och de svarandes kunskaper om allemansrätten generellt är goda. Av de svarande är 94 % helt eller delvis eniga med påståendet att allemansrätten är viktig att försvara och 77 % anser allemansrätten viktig för deras egna utomhusaktiviteter.
- Betydelsen av närnatur understryks och det finns ett starkt stöd för tanken att det är ett offentligt ansvar att skydda markområden för friluftsliv. En stor majoritet av de svarande (81 %) anser att det är viktigt att samhället satsar resurser för att underlätta människors möjligheter till naturupplevelser.
- När vi bad de svarande att ange hur stora utgifter de haft som kunde kopplas till det man själv betraktar som friluftsliv så har drygt hälften angett en utgift på 5 000 kr eller mindre per år, en fjärdedel lägger mindre än 1 000 kr per år och ca 10 % lägger mer än 20 000 kr per år.

Utöver ovan nämnda studier finns det naturligtvis flera exempel på utredningar och forskningsstudier kring friluftsliv och naturturism som använt sig av en befolkning som utgångspunkt. Forskningsprogrammet Fjällmistra genomförde år 2004 en omfattande attitydundersökning om naturvårdspolitik, rovdjursfrågor, friluftsliv, resursplanering m.m. med fokus på svenska fjällen. Det var en brevundersökning som gick ut till totalt 11 418 människor, framför allt i de fyra fjällänen — Dalarna, Jämtland, Västerbotten och Norrbotten. Urvalet baserades på 150 slumpvis utvalda och permanent bosatta personer från varje kommun i dessa län i åldersgruppen 16–65 år. Som jämförelse ingick också 1 067 personer bosatta utanför dessa län i studien. Resultat kring svenskars fjällbesök, inställning till allemansrätten och till skyddade områden finns redovisade i Fredman & Sandell (2005 och 2009).

Studier av skogens utseende för att vara en attraktiv rekreationsmiljö har gjorts av Hultman (1983), Mattsson & Li (1993) och Hörnsten (2000). Hörnsten & Fredman (2000) använde ett nationellt sampel för att studera preferenser kring avstånd mellan bostaden till närmaste rekreationskog. Mattsson (1990a,b) använde sig av ett nationellt urval av jägare för att studera deras värdering av jaktupplevelser. I detta fall var utgångspunkten således inte enbart en geografiskt avgränsad befolkning (Sverige) utan även en förutbestämd aktivitetsgrupp (jägare). I studien av snöskoteråkare, skidåkare och bofasta i södra Jämtlandsfjällen (Lindberg et al. 2001, 2002) kombineras ett slumpmässigt urval av lokalbefolkningen (boende i postnummerområden i anslutning till studieområdet) med datainsamling av besökare i området. Hösten 2003 genomförde länsstyrelsen i Stockholms län en enkätundersökning bland hushåll i Stockholms län kring

deras intresse för och nyttjande av länets naturreservat (Länsstyrelsen i Stockholms län, 2004). Studien analyserade även orsaker till att människor inte besöker naturreservaten.

Som ytterligare en illustration kan vi peka på en nationell studie av svenskarnas resande till fjällen baserad på telefonintervjuer med ett urval av den vuxna befolkningen boende utanför de 15 fjällkommunerna (Heberlein et al. 2002) som följdes av postenkäter riktade till utvalda aktivitetsgrupper (utförsäkning, vandring, snöskoteråkning). Respektive aktivitetsgrupp kunde då delas upp mellan »besökare» (de som utövat aktiviteten i fjällen) och »icke-besökare» (de som utövat aktiviteten på annan plats). Genom att sedan jämföra besökare med icke-besökare kunde forskarna studera motiv och hinder kring besök i svenska fjällen för olika friluftaktiviteter (Fredman & Heberlein 2005a).

Det finns också kommersiella databaser som bland annat samlar kunskap om svenskarnas turistresor. Den så kallade turism- och rese-databasen (TDB) omfattar 2000 intervjuer varje månad per telefon med ett slumpmässigt urval av Sveriges befolkning angående resor i tjänsten och på fritiden. Utgångspunkten för denna undersökning är resor minst 10 mil från hemorten vilket utesluter mycket av friluftslivet i hemmets närområde. Någon specifik klassificering av naturturism förekommer inte i TDB-undersökningen, men med hjälp av frågor om resans syfte är det möjligt att skaffa sig en uppfattning om naturturismens omfattning mer generellt (där bl.a. friluftsliv ingår som ett bland flera alternativ för resans syfte).

Longitudinella studier

Vi har tidigare pekat på behovet av kunskap om besökarnas antal, rörelsemönster, attityder, värderingar etc. för utveckling av skötsel, förvaltning och turism i naturområden. Men för att bättre förstå dagens friluftsliv i ett föränderligt samhälle och om möjligt göra prognoser om framtiden behövs kunskap om friluftslivets förändringar över tiden. Även här är SCBs ULF-undersökning en källa till kunskap då den innehåller uppgifter om friluftsutövande från mitten av 1970-talet fram till sekelskiftet (SCB 2004). Som så ofta, beroende på hur man läser statistiken, går det att komma fram till olika slutsatser kring friluftslivets utveckling över tiden, inte minst mot bakgrund av olika demografiska variabler. Från tabell 7:2 går att utläsa att nöjespromenader, trädgårdsarbete och ströva i skog och mark har ökat sedan mitten av 1970-talet. Tittar man närmare på siffrorna visar det sig dock att ökningen inte är jämt fördelad över åldersgrupperna, utan den största ökningen har ägt rum bland medelålders och äldre individer (45 år och uppåt). För övriga aktiviteter är förändringarna relativt små, även om tendensen pekar mot en minskning eller stagnering av friluftsutövandet hos yngre personer jämfört med äldre. Dessa förändringar kan möjligen ge en indikation om vilken utveckling vi kan vänta oss i framtiden.

Även ett antal utredningar och forskarstudier har omfattat longitudinella data över friluftslivets utövande i Sverige. Dessa innebär som regel enskilda upprepningar av tidigare studier och har inte ingått i någon systematisk struktur för longitudinell mätning av friluftslivet. Förändringar över tiden av tätortsnära rekreation, framförallt i skogsnatur, har bland annat studerats av Lindhagen (1996). I studien över Växjöbornas rekreativsvanor från 1991 görs jämförelser med perioden 1973–1975 (Kardell 1985). Här finner man att andelen skogsbesök nära hemmet har ökat (vilket förklaras med en ökad befolkning) samt att besöken är jämnare fördelade över såväl år som vecka vid det senare mättillfället. Generellt är förändringarna små mellan de två Växjöstudierna. I undersökningen från Stadsskogen i Uppsala jämförs åren 1988 och 1995 med hjälp av observationer och intervjuer i området. Även här finner forskarna små förändringar med undantag av andelen cyklisterna som hade ökat på fotvandrarernas bekostnad.

Kardell (2003) har undersökt friluftsutövandet i Bogesundslandet norr om Stockholm åren 1969, 1982 samt 1999. Baserat på okulära observationer under 56 dagar respektive år finner han att en ökning från 127 000 till 149 000 årliga besökare för perioden. Detta kan dock till stor del förklaras av tillkomsten av en golfbana samt restaurang i området. Detta borträknat sker istället en minskning motsvarande 25 procent. Tar man dessutom hänsyn till befolkningsutvecklingen i de närbelägna Stockholmsförorterna (vilken ökat med cirka 50 procent under perioden) så har nyttjandet halverats räknat per capita. Försök att urskilja besök i skogsnaturen (dvs. mer traditionellt friluftsliv) ur detta material visar på än större minskningar – från cirka 30 000 besökare 1969 till drygt 10 000 år 1999. Intervjuer vid en av områdets friluftsgårdar visar att det framför allt är andelen barnfamiljer samt yngre personer som minskat. Liknande undersökningar, bl.a i stadsskogen i Uppsala, visar på en minskning på drygt 20 % i antalet besök perioden 1988–2007 (Kardell 2008). Hörnsten (2000) redovisar förändringar i svenska rekreativsvanor i skog och mark, omfattande bland annat bärplockning och attityder till olika skogsmiljöer. Studien är en upprepning av Hultman (1983) och resultaten visar på få förändringar, undantaget en minskning i bärplockandet med en tredjedel. Flertalet föredrar skogsmiljöer med välvuxna relativt glea bestånd samtidigt som preferenser för en urskogsmiljö (mindre lämplig för rekreation) ökar mellan de två studierna.

I svenska fjällen finns ytterligare exempel på områdesrelaterade longitudinella studier. Studien i Fulufjällets nationalpark har speciellt utvecklats för att följa effekterna av nationalparkens inrättande och datainsamling har gjorts åren 2001 och 2003 (Fredman et al. 2005). Resultaten visar bland annat på en 40-procentig ökning av antalet besökare och då framför allt i de mer tillrättalagda och tillgängliga delarna av parken, något som sannolikt bidragit till den ökning i upplevd trängsel forskarna fann i

området runt Njupeskärs vattenfall. Studien visar också en ökning i andelen medelålders och äldre besökare samt att allt fler ägnar sig åt kortare vandringar. Besökens längd har i genomsnitt minskat från 1,6 till 1,2 dagar. I området Femundsmarka-Rogen-Långfjället har besökarundersökningar genomförts åren 1985 och 1998 (Emmelin 1986; Vistad 1995, Emmelin & Ohlsson 1999; Andersen et al. 2005). Undersökningarna visar en nedgång av antalet vandrare i hela området, dock mest påtagligt för dagsbesökare och i de områden, särskilt runt Grövelsjön, där dessa dominerar. En del av förklaringen ligger sannolikt i att vädret under en stor del av sommaren 1998 var extremt dåligt vilket kan ha påverkat frekvensen av dagsturer in i området. Emellertid visar analyserna av långvandrare också den generella trenden mot kortare besök – från ett genomsnitt på 5,1 dagar år 1986 till 4,0 dagar år 1998 i Femundsmarka (Andersen et al. 2005).

Från Norrbotten finns undersökningar rapporterade i Bäck (2002) av friluftslivets utveckling under hela 1900-talet baserat i huvudsak på STF:s övernattningsstatistik – vilken ökar fram till slutet av 1980-talet för att därefter minska. Bäck pekar på tre faktorer som bidragit till tillfälliga toppar i besöksstatistiken: *i*) år 1981 då SJ firade 100-års jubileum och med starkt rabatterade tågresor; *ii*) år 1985 då Nordkalottvägen mellan Kiruna och Narvik öppnades; samt *iii*) år 1989 då TV under nyårshelgen sände ett populärt program om Kungsleden. Detta illustrerar på ett bra sätt komplexiteten och de många olika faktorer som kan påverka friluftslivets och turismens utveckling.

I den nationella studien kring svensk fjällturism (Heberlein et al. 2002) upprepades ett antal frågeställningar som ställdes av Naturvårdsverket i en rapport om svenskarnas fjällvanor i mitten av 1980-talet (Naturvårdsverket 1985). Resultaten från jämförelsen visar att tyngdpunkten i fjällturismen sedan början av 1980-talet förskjutits söderut – allt fler besöker Dalafjällen medan färre åker till de nordliga fjällområdena (Fredman & Heberlein 2003). Utförsåkning och snöskoteråkning har ökat mest under perioden, medan mer traditionella fjällaktiviteter som vandring och turskidåkning legat på en oförändrad nivå.

Låt oss avslutningsvis belysa ett antal faktorer man bör ta hänsyn till vid longitudinella studier som vi tidigare inte berört. Det gäller bland annat förändringar i befolkningsstruktur, besöksmönster, infrastruktur, naturförhållanden (t.ex. väder), politiska förändringar eller förändringar i attityder och värderingar. Tolkningar av longitudinella resultat måste därför göras med stor försiktighet, något som inte minst gäller valet av tidsperiod för jämförelsen. Samma förändring kan ge olika resultat beroende på om mätningen sker i andelar av en befolkning, antal besökare eller besöksdagar. Som illustration har Gray et al. (2003) visat att antalet kanadensare som deltog i naturrelaterad rekreation i sitt hemland ökade från 16,6 miljoner (1981) till 19,9 miljoner (1996), medan motsvarande förändring mätt som *andel* av befolkningen minskade från 90,1 till 84,6

procent. På liknande sätt visar Fredman et al. (2005) att i Fulufjället har *andelen* besökare i de yngre åldersgrupperna minskat medan *antalet* besökare i samma grupp ökat, i detta fall beroende på en ökning av antalet besökare i området totalt sett. Studien visar också på ett positivt samband mellan antalet besökare (registreringar) och dygnsmedeltemperatur, vilket indikerar att man bör ta hänsyn till variationer i väder vid tolkningar av resultaten.

Även när det gäller longitudinella studier är det önskvärt att inte nöja sig med att mäta deltagande i vissa aktiviteter eller besök i områden utan att i likhet med tidigare resonemang även inkludera frågeställningar kring exempelvis motiv, hinder, värderingar, utgifter etc. Bäst är naturligtvis kontinuerliga tidsserier, men erfarenheten visar att detta är mycket ovanligt. Internationellt finns emellertid exempel på nationella program speciellt utvecklade för att mäta friluftsliv och naturbaserad turism med jämna intervall, och som till skillnad från ovan nämnda ULF undersökningar även omfattar exempelvis ekonomiska variabler eller besök i särskilda områden (Cordell 2004; Codell & Super 2000; Gray et al 2003; Loomis & Walsh 1997; Manning 1999; Pouta et al. 2000). En generell trend som kan iakttas i flera länder är en minskning i aktiviteter som i någon bemärkelse »konsumerar« naturen (exempelvis jakt, fiske, bärplockning), medan icke konsumerande aktiviteter (exempelvis fågelskådning, vandring, paddling) ökar.

Avslutningsvis när det gäller longitudinella studier kan vi också rikta blicken mot vårt grannland Norge och en studie om utvecklingen inom norskt friluftsliv för perioden 1970–2004 (Odden 2008). Studien som bygger på resultat från 13 olika kvantitativa datamaterial leder till följande fyra övergripande slutsatser:

- Totalt sett har deltagande i friluftsliv ökat mellan åren 1970 och 2004
- Friluftsliv blir allt mer varierat och specialiserat
- Intresset för traditionella friluftaktiviteter minskar samtidigt som yngre personer ägnar sig allt mer åt nya former av friluftsliv
- Sociala skillnader i friluftsutövande ökar.

Nordiska besökarstudier

Många av de ovan refererade svenska besökarundersökningarna utgör i olika avseenden en del i en bredare nordisk tradition av besökarstudier. I övriga nordiska länder finns studier av olika friluftaktiviteter, motiv och kopplingar till naturförvaltning. En grupp studier från Universitetet i Trondheim/NTNU har kartlagt fjällvandrare (Vistad 1995, Odden 1995; Lunde 1996; Kaltenborn & Vorkinn 1993; Kaltenborn 1991; Kaltenborn & Emmelin 1993; Hammitt et al. 1993). Också andra aktiviteter har studerats t.ex. fiske (Aas 1991), bärplockning (Aas & Aasetre 1994), »kustrekreation«

och båtliv (Kleiven 1994; Meyer 1999; Teigland 1999). Många av dessa studier har emellertid karaktärisering av utövarnas motiv och egenskaper endast som en del av sitt objekt och fokuserar mera på betydelsen av miljöegenskaper, förvaltningspraxis, service osv., samt på utövarnas utbyte och tillfredsställelse. Flera av de norska studierna använder en segmentering av besökarna efter deras attityder till olika aspekter av »vildmarksbegreppet« enligt den s.k. »purismsskalan« och kopplar attityder till vildmark både till val av aktiviteter och område (se vidare kapitel 3).

Ett stort forskningsprojekt i Danmark har studerat »skovenes friluftsfunktion« och därvid också studerat besökares bakgrund och motiv (Koch & Søndergaard Jensen 1988). Hansen-Møller (1994) och Hansen-Møller et al. (1988) har studerat utövande av olika former av friluftsliv och en mängd sociologiska variabler men också applicerat socialantropologisk metodik för att förstå skillnader i friluftslivsmönster mellan olika grupper. Finland är sannolikt det land i norra Europa som har det mest utvecklade systemet av kontinuerliga besökarstudier (Pouta et al. 2000; Fredman et al 2009b). Här bedrivs också en hel del forskning kring friluftsliv och naturturism, men stora delar är svårtillgängliga då mycket är publicerat enbart på finska.

När det gäller kategorisering och typologisering av aktiviteter och utövare har intresset i Norden varit begränsat. I norsk förvaltning och forskning har dock två starkt normativa kategorier: »traditionellt friluftsliv« och »modernt friluftsliv«, ofta använts. Indelningen har ibland varit närmast intuitiv och ofta med motorisering eller avancerad teknisk utrustning som skiljelinje; föreställningar om det traditionella friluftslivets företräden ur en mängd synvinklar från miljöpåverkan till individuell utveckling och moral har ofta varit tydliga. Mera teoretiska ansatser har emellertid också gjorts med »modernitetsbegreppet« eller med hänvisning till skillnader i historisk förankring i respektive en urban, betraktande tradition med rötter i romantiken och de traditionella bondesamhällenas jakt, fiske, bärplockning etc (Aas & Aasetre 1994; Pedersen 1994; Vistad 1995, Tordsson 2007).

En översikt av besökarstudier i de Nordiska och baltiska länderna finns redovisad inom ramen för ett projekt finansierat av Nordiska Ministerrådet (Anon 2006). Även på europeisk nivå finns en nyligen genomförd sammanställning av besökarstudier inom ramen för Cost Action E33 – ett nätverk för ökat forskarsamarbete inom kring friluftsliv och naturturism (Sievänen 2008).

Några problem med att använda besökarstudier i praktisk förvaltning

Ett problem med besökarstudier kan vara att preferenser och attityder inte enkelt kan användas som underlag för förvaltning eftersom de ibland har begränsad förmåga att förutse faktiska beteenden. En över-

sikt över spridningen av preferenser och attityder från ett mycket stort antal undersökningar finns i Manning (1999) som pekar tydligt på detta. Två metodologiska påpekanden kan vara på sin plats. Det första gäller *skillnaden* mellan utsagor och faktiskt beteende, det andra *spridningen* i preferenser.

Vem utövar friluftsliv och hur mycket?

Hur vanligt är det egentligen att utöva friluftsliv? Detta är svårt att undersöka generellt, eftersom många människor tycks ha en tendens att över-skatta sitt deltagande i aktiviteter som lyfts fram som eftersträfvansvärda – liksom att underskatta sådant som framstår som negativt (jfr. friluftsliv resp. alkoholkonsumtion). Lindhagen (1996) visar att kvantifiering av deltagande i friluftsliv med hjälp av postenkäter eller telefonintervjuer kan ge en överskattning på uppåt 100 procent. Däremot visade en studie av medlemmar i friluftsförbund att dessa uppgav lägre friluftslivsaktivitet än SCBs mått för allmänheten (Sandell 1996). En förklaring kan vara att svaren i SCBs enkät mera indikerat en ambition att vara ute än i vilken utsträckning respondenterna faktiskt varit ute. En sådan överskattningstendens kan nog hållas tillbaka i en undersökning där man vet att man också senare kan komma att bli personligt intervjuad mer i detalj (som i Sandell, 1996a). En tolkning i denna riktning stöds t.ex. av Kardell (1985:1) som skriver att »årslånga kontroller ute i skogen avslöjade dock att de tillfrågade överskattat sitt friluftsutnyttjande 4–7 gånger» jämfört med SCBs siffror.

Dessutom kan det råda osäkerhet kring vad som räknas som friluftsliv om frågorna är allmänt formulerade. Är en promenad till den närliggande sjön eller pulkåkning med barnen friluftsliv? Fysiska och sociala omständigheter skiljer sig markant åt mellan sociala grupper och mellan olika orter. Därför är det viktigt att hänsyn tas till sådana skillnader både i forskning och i förvaltning. Exempelvis är stillasittande fritid vanligast i glesbygdskommuner (Melinder 2007), även om möjligheterna för utevistelser och friluftsliv kunde tänkas vara bäst där.

Ytterligare illustrationer till diskrepansen mellan utsagor och faktiskt beteende finns i studier av hur lägerplatser används. En klassisk studie pekar i sin titel – »Alone with others» (Lee 1977) – på ett paradoxalt förhållande. Respondenterna kan uppge preferens för ensamhet och orördhet men söker sig till platser som uppvisar spår av tidigare besökare eller platser som redan används (Canon et al. 1979; Heberlein & Dunwiddie 1979; Cole 1982). Beteenden och uppgivna preferenser överensstämmer inte alltid. Manning (1999) pekar på bristen på studier där direkt observation av besökare kombinerats med frågor om attityder och preferenser. Studier som baseras på direkt observation har i allmänhet dessutom inte designats för att underlätta jämförelser med attityd/preferensstudier. Därmed kan de inte användas för ömsesidig validering.

Det bör dock poängteras, att även om det är ett problem om man anser att uppgivna siffror är faktiska siffror, så är den underliggande uppskattningen och intresset för friluftsliv en viktig faktor i sig. Vi kan t.ex. jämföra med opinionsundersökningar, betalningsviljeundersökningar och demokratiska processer som just har den typen av viljeyttringar som underlag för t.ex. samhällsplanering.

Genomsnittsvärden och spridning i preferenser

Manning (1999:58–59) illustrerar problemet med vad förvaltningen skall göra med uppgifter om storleken på preferenser hos olika grupper, särskilt uttryckt som genomsnittsvärden. Tabellen visar genomsnittsvärden för preferenser för olika åtgärder i naturområden från ett stort antal olika studier. Exempelvis varierar andelen besökare som säger sig vara positivt inställda till förekomst av utedass mellan 22 och 70 procent, picknick bord 24–52 procent, och vindskydd 15–76 procent. Kunskapen är knappast generaliserbar i någon högre grad. Kanske är det låga siffror för sådana åtgärder som förvaltningen själv tror har stort servicevärde som framförallt ger användbar information. I de flesta övriga fall ställs man inför valet att gynna eller missgynna någon grupp utan att ha information om hur avgörande faktorn kan vara för en bestämd grupp. Detta är ett skäl till att även enkla segmenteringar av besökargrupper kan ha stort informationsvärde för förvaltningen. Manning (1999) påpekar att motivations- och efterfrågestudier ofta är dåligt jämförbara av en mängd skäl – olika skalor och metoder för insamling av data, avancerad statistisk bearbetning med olika metoder som medför stort behov av tolkning av resultaten och problem med jämförbarhet.

En stor del av friluftslivsforskningen karaktäriseras av antingen kategorisering baserad på öppna frågor eller på erfarenhetsbaserade kategorier snarare än teoretiskt grundade a priori kategorier. En blandning av kategorier – semantiska, begreppsliga och teoretiska – är vanlig såväl i friluftslivsundersökningar som i resvane- och marknadsundersökningar inom turism: »besöka vänner«, »naturupplevelse«, »lugn och ro« osv. (Emmelin & Vuorio 1998). Som påpekades ovan har framförallt »utbyte« varit svårare att operationalisera och studera vilket bland annat kan sammanhålla med en viss fixering vid enkla och kvantifierbara karaktäriseringar. Detta är i och för sig naturligt när forskningen skall tjäna förvaltning och anspråken på representativitet därmed är stora (Emmelin 1994b). Behovet att studera motiv som »mening från den enskildes perspektiv«, och därmed med humanistisk metodik från ett betydande spektrum av discipliner, förefaller emellertid vara stort (Olwig 1994; Pedersen 1994).

BESÖKARSTUDIER I FULUFJÄLLETS NATIONALPARK

I samband med inrättandet av Fulufjällets nationalpark genomfördes omfattande besökarundersökningar för att öka kunskapen om friluftsliv och turism i området, vilket i sin tur utgjorde underlag till områdets skötselplan. Studierna i Fulufjället gjordes i tre steg; med folkräknare vid de viktigaste entréerna till området, med självregistreringslådor, och med en postenkät som skickades till ett urval av besökarna.

Fyra automatiska *folkräknare* användes för att uppskatta antalet besökare (modell Radion Beam 2000). De placerades ut vid fyra olika platser i anslutning till självregistreringslådorna. En cirka decimeterbred »radiostråle« går mellan sändare och mottagare vilka placeras på var sin sida om vandringsleden. När radiostrålen bryts aktiveras mottagaren och registrerar en markering. Mätdata samlas i en datasamlare (logger) integrerad i mottagaren vilken programmeras för start- och stopptid samt längden på tidsintervall för registrering. Loggern kan tömmas på plats till bärbar dator eller tas med till kontoret för avläsning. Data från folkräknarna innehåller uppgift om datum, tidsintervall samt antal passager under varje tidsintervall.

Med hjälp av *självregistreringslådor* på sju olika platser samt en efterföljande postenkät samlades data in kring de enskilda besöken, attityder till området, dess skötsel, turismutveckling, ekonomiska utgifter etc. Registreringslådorna hade som syfte att samla in namn och adress från ett urval av besökarna. Bortfallsstudier genomfördes för att uppskatta andelen besökare som inte registrerade sig (Fredman et al. 2009a). Varje låda placerades på en väl synlig plats utmed vandringsleden där utrymme fanns för flera personer att stanna upp. En skylt på utsidan med rubriken »VIKTIGT« uppmanade den förbipasserande att stanna upp och öppna lådan för att fylla i ett registreringskort. Svarkortet innehöll fem frågor om besöket i området – tidpunkt för vistelsen, hemadress, aktiviteter under besöket, tidigare besök i området samt hur man fått kännedom om Fulufjället. Det ifyllda svarkortet stoppades i en springa på lådans insida för att hamna i dess nedre låsta del.

Postenkäten skickades till ett urval av svenskar och tyskar (de två mest förekommande nationaliteterna bland besökarna i Fulufjället) vars adresser erhöles från registreringskortet. Adresserna till postenkäten erhöles genom ett systematiskt urval bland registreringskortet efter att de sorterats efter svarsdatum. Postenkäten 2003 var strukturerad i tio olika sektioner med följande frågekategorier: A) allmänt om resan till och vistelsen i Fulufjället; B) förekomst av leder, stugor, skyltar etc.; C) upplevelser i samband med besöket; D) trängsel under vandring till Njupesjär; E) utveckling av turism; F) synen på och betydelsen av nationalparken; G) ekonomiska utgifter; H) allmänt om förvaltning av fjällen; I) socio-ekonomiska faktorer; och J) åsikter om förbättringar i Fulufjället. Svarsfrekvensen för postenkäten var mellan 70 och 85 procent.

Resultaten från besökarstudierna visar bland annat att sommaren 2003 besöktes Fulufjället av cirka 53 000 personer, vilket är en ökning med nästan 40 procent jämfört med året innan nationalparken inrättades. Nästan hela ökningen har skett i de mer tillrättalagda delarna av parken kring Njupesjärns vattenfall. Mer om metod och resultat finns att läsa i rapporten: *Fredman, P., Hörnsten Friberg, L. & Emmelin, L. (2005) Friluftsliv och turism i Fulufjället. Före – efter nationalparksbildningen. Naturvårdsverket, rapport 5467. Dokumentation av de svenska nationalparkerna, nr 18.*

Självregistreringslåda vid Fulufjällets nationalpark. Foto: Peter Fredman

CHECKLISTA FÖR BESÖKARSTUDIER

För att på ett bra sätt studera besökare i naturen krävs ett systematiskt och väl genomtänkt tillvägagångssätt. Det finns många fallgropar att undvika. Nedan ges en mycket översiktlig checklista man kan följa vid planering och genomförande av en besökarstudie då friluftsutövande i ett specifikt naturområde står i fokus. För en mer heltäckande beskrivning hänvisas till de manualer som refereras i huvudtexten.

1. *Syfte, sammanhang och bakgrund.* En viktig utgångspunkt är att tydligt identifiera ramarna för studien. I vilket syfte genomförs den? Vilka intressenter finns? Kommer den att upprepas i framtiden? Vilket slags område och vilken typ av aktiviteter ska studeras? Över hur lång tidsperiod (årstid)? Ska studien omfatta ett urval av samtliga besökare, endast vissa besöksgrupper och/eller »icke-besökare«? Hur stor är budgeten?
2. *Frågeställningar.* Fundera noga igenom vilka frågeställningar studien ska besvara, det avgör i hög grad metod och upplägg. Ska både antalet besökare och deras attityder/beteenden mätas? Vilka attityder/beteenden är av intresse?
3. *Naturområdet.* Identifiera och avgränsa noga det område som ska studeras. Skaffa så mycket kunskaper som möjligt om områdets beskaffenhet och nyttjande, såväl för friluftsliv och annan verksamhet. Intervjua personer som arbetar och/eller bor i området som har god lokalkännedom. Prata också gärna med besökare i området.
4. *Metoder.* Baserat på punkterna 1–3, välj vilka metoder som ska användas för att uppnå studiens syfte. Bestäm först huruvida datainsamling ska ske i själva området (områdesstudie), genom enkät/intervjuer i ett större geografiskt område (befolkningsstudie) eller en kombination av de två. Därefter vilken/vilka metod som ska användas – t.ex. elektroniska räkneverk, personliga observationer, registreringskort, postenkäter, telefonintervjuer etc. samt hur omfattande datainsamlingen ska vara (antal observationer).
5. *Utveckla och testa.* När väl metoden är bestämd blir nästa steg att bestämma mätpunkter (i tid och rum), bestämma vilka enheter som ska mätas (t.ex. antalet besök eller besökare) och formulera konkreta frågor. Men innan studien startas måste de testas, utvärderas och vid behov förbättras. Helst bör man nu få en uppfattning om kommande svarsfrekvenser för att vid behov anpassa datainsamlingens omfattning. När undersökningen väl är igång är det svårt att ändra på dess upplägg.
6. *Genomförande.* Nu gäller det att arbeta systematiskt och vara noggrann. Eventuella medarbetare ska ha tydliga och identiska instruktioner för att undvika fel orsakade av själva datainsamlingen. Observera avvikelser från »det normala«, gärna genom att föra dagbok.
7. *Sammanställning och kontroll av data.* När datainsamlingen är avslutad finns som regel behov av att koda in uppgifter på dator, vilket också kräver tydliga och identiska instruktioner till ev. medarbetare. När data väl finns i elektronisk form ska den kontrolleras för misstänkta felmätningar, extremvärden etc.

8. *Analys.* När all data finns samlad och är kontrollerad är det dags att göra de analyser som krävs för att finna svar på studiens frågeställningar.
9. *Rapportering.* Som regel torde någon form av rapportering krävas, och formerna för detta kan variera stort. Kartor, bilder och olika diagram brukar vara effektiva redskap för att förmedla resultaten från en besökarstudie.
10. *Styrkor, svagheter och förbättringar.* Varje avrapporterad besökarstudie bör även innehålla någon form av reflektion kring dess metodologiska styrkor och svagheter, och gärna också förslag till förbättringar utifrån vunna erfarenheter.

Checklistan ovan är som sagt översiktlig och det finns gott om fallgropar att undvika. Till dessa hör låg svarsfrekvens, skev representativitet, dåligt väder, för långa eller svåra frågeformulär, otydliga instruktioner, problem med teknisk apparatur, sabotage etc. Den som är ansvarig för en besökarstudie bör därför ha goda kunskaper om den valda metodiken. Det är särskilt viktigt att vara noggrann med utformning av frågor och datainsamling – när besökaren väl har lämnat sitt svar är det för sent att backa tillbaka och göra justeringar.

Enkätundersökning i Tyresta nationalpark söder om Stockholm. Foto: Peter Fredman

